
Harald Berntsen

Lokalsolidaritet og klassesolidaritet

Eydehavn og Stokken fra 1912¹⁾

Tidsrommet fra omkring 1905 og fram til utgangen av første verdenskrig var storindustrialiseringens første store fase i Norge. Det dreide seg særlig om elektrokjemisk og elektrometallurgisk virksomhet, basert på nye tekniske oppfinninger, utvikling av nye produkter og moderne utnytting av vannkraften. Norge hadde vannkraft, men ikke den store kapital som krevdes. Men kapitalen lå eksportklar i andre og mer utviklede land, som hadde fått overflod på kapital i og med kapitalismens utvikling til imperialismen omkring århundreskiftet.

Med den nye storindustrien ble Norge selv i stand til å suge opp sitt eget befolkningsoverskudd, som før den tid i stor grad hadde havnet i USA som «fremmedarbeidere».

1. Eksempelen Stokken

Industribygda Stokken rett øst for Arendal i Aust-Agder – med sentrum i tettstedet Eydehavn – er på mange måter typisk for den type industristeder som ble skapt i dette tidsrommet. I 1912 startet Det norske Nitridaktieselskap (DNN, eller «Nitriden») og A/S Arendal Smelteverk opp sin virksomhet på Staksnes i Stokken, og de to bedriftene har helt opp til vår tid utgjort så godt som hele næringsgrunnlaget i bygda.

Forhistorie

Forhistorien til det moderne Stokken er å finne i Sam Eydes – og Elektrokemisks – engasjement i det opprinnelig rent handelskapitalistiske foretaket Arendals Fossekompagni. Dette kompaniet var blitt stiftet i 1890-åra med det formål å kjøpe og selge vannfall med fortjeneste. I 1907 overtok Elektrokemisk aksjemajoriteten i Fossekompagniet – med et annet og industrikapitalistisk siktemål.

Planen til Elektrokemisk og Sam Eyde (som var født i Arendal) var å gjenreise den gamle jernverksdriften i distriktet, basert på lokale jernmalforekomster (ikke minst i Stokken) og tilgjengelig fossekraft. Dette skulle gi et moderne jernverk med elektrisk smelting. Med tanke på dette ble Bøylefoss i Nidelvvasstraget bygd ut, et forsøksverk ble anlagt i Tyssedal i Hardanger, og Vindholmen ved Arendal ble tatt ut som tomt for det nye jernverket.

Men forsøksdriften i Tyssedal slo feil.²⁾ Sam Eyde sto dermed med en utbygd Bøylefoss, men uten anvendelse for kraften. Karakteristisk for den nye industrielle epoken som Eyde representerte, var imidlertid at anvendelsesområdet var likegyldig, bare det fantes. Gjennom sine gode forbindelser i den internasjonale finansverden fikk Eyde kontakt med tyske interesser som var villig til å satse på produksjon av slipemidlene silicium carbid (sika) og korund, samt franske grupper med interesse av aluminiumnitridproduksjon.

Til denne produksjonen var Vindholmen-tomta for liten. I stedet ble Staksnes i Stokken valgt som tomt for de to nye fabrikkene som var i emning. Dermed var Stokkens skjebne i dette århundret beseglet. Det ble anleggstid og produksjonsstart i 1912, og 13. juni 1913 ble Stokkens nye industritettsted, som tidligere hadde omfattet gården Nes og husmannsplassen Staksnes, døpt om til Eydehavn etter initiativtakeren Sam Eyde.

Fra avfolkning til tilflytting

De nye bedriftene snudde opp ned på Stokkens befolkningsutvikling. Omkring 1870 var bygdas gamle, betydelige gruvedrift etter jernmalm blitt avviklet, i kjølvannet etter sammenbruddet for den tradisjonelle norske jernverksdriften. I ti-åra som fulgte var dessuten den omfattende treskipsbyggingen i Stokken blitt rammet av nedgangen i norsk seilskipsfart. Bygdas folketall hadde sunket fra

omkring 1000 i 1890 til ned mot 600 i 1910. Mannfolka hadde måttet dra til sjøs og over til Amerika for å finne nytt levebrød, tilbake i bygda var mest eldre, kvinner og barn. Bygda var truet av avfolkning.

I 1920 var Stokkens tilstedeværende befolkning – som følge av industrialiseringen – blitt nesten tredoblet fra de 600 i 1910 til ca. 1700 personer.

Industrien gjorde Eydehavn og Stokken til et nytt Amerika. En arbeider som var med fra starten, Carl William Andrésen, har fortalt:

«Det var altså blitt en realitet at storindustrien skulle komme, og den kom nærmest som julekvelden på kjærringa. Arbeidet begynte med liv og lyst. Utstikking av fabrikkomt, bygging av brakker, smie, provisoriske kaier, arbeider- og funksjonær-boliger, kontor, osv. Alt dette skapte liv og røre i den før så stille grend. Det var ikke så lite av et eventyr for befolkningen i bygden, ja vi kan godt ta nabobygdene med. Det ble plutselig gode tider med arbeid for alle og flere til. Hus og eiendom steg i verdi, det ble bedre forbindelse med Arendal, det ble telefon og posthus og landhandleri. Før hadde Amerika vært bygdens største arbeidsplass. Amerika og sjøen. For de fleste jordbruk var små og utilstrekkelige å leve av alene. Av de folk som hadde reist fra bygden og tatt arbeid ved anlegg rundt i landet, kom nå mange tilbake. Det samme gjaldt Amerika-farere og sjøfolk. Det er typisk hva en kone sa da hun ble spurt om mannen hennes var i Amerika: «Nei», sa hun, «han er på Staksnes nå, det er Amerika godt nok.» Det var en hektisk tid med fremmed innslag av både folk og vaner. Finner, svensker, nordmenn og franskmenn, en rallartid i ordets egentlige forstand. Samhold og kammeratskap preget rallarne i all deres ferd og sedlene satt løst i lommeboken både når det gjaldt å hjelpe andre og når det gjaldt å more seg selv.»

En del opprinnelige Stokken-væringer vendte dermed tilbake til hjembygda fra sjøen og fra USA, men de fleste av nyinnflytterne kom fra fjernt og nært ellers i landet – og fra utlandet.

I de foregående århundrene hadde næringer som skogbruk, sagbruk og trelasthandel, gruvedrift, sjøfart og skipsbygging vært

langt viktigere leveveger for Stokkens befolkning enn det lille jordbruket som var blitt drevet i bygda. Med den moderne storindustrien ble Stokkens befolkning i helt overveiende grad en industribefolkning, og særlig en industriarbeiderbefolkning.

Dette befolkningsmønsteret sto i sterk og merkbar motsetning til den jordbruksdominerte nabobygda Østre Moland, som Stokken for øvrig tilhørte som anneks sogn fram til 1919, da bygda ble skilt ut som egen kommune. De nærmeste nabobygdene ellers var jordbruksbygda Holt, sjøfartsøyene Flosta og Tromøya, samt byen Arendal, som den gangen ennå på langt nær hadde reist seg etter krakket i midten av 1880-åra. – Ser vi på Aust-Agder under ett, utgjorde Stokken en temmelig enslig storindustriell «øy» i et «hav» av mer tradisjonelt næringspreg.

Politiske og faglige tradisjoner

Det er ikke mulig å finne spor av noen organisert politisk eller faglig arbeiderbevegelse i gruve- og skipsbyggerbefolkningen i Stokken på 1800-tallet – heller ikke av noen Thrane-bevegelse eller av den såkalte Samholds-bevegelsen som opptrådte i det øvrige Arendalsdistriktet i midten av 1880-åra (og som ga opphav til stiftelsen av Arbeiderpartiet). Stokken omkring århundreskiftet var preget av avfolkning. Bortsett fra en viss faglig aktivitet blant arbeiderne ved Saltrød Smelteri (en mindre «forgjenger» for storindustrien som startet opp i 1907 og holdt det gående til omkring 1920), fantes det ikke noen etablerte faglige og/eller politiske arbeiderorganisasjoner. Den sterke arbeiderbevegelsen som skulle vokse fram i Stokken fra 1912 av, var helt og fullt et produkt av den nye storindustrien.

Bostedsmønster

I likhet med forhold som er kjent fra liknende industristeder fra samme tidsrom, ble klasseskillet og andre sosiale forskjeller innen den nye industribefolkningen i Stokken fra første stund tydelig materialisert i bostedsbildet. Arbeiderbefolkningen ble i første omgang klumpet sammen bl.a. i Nitridens nye arbeiderbolighus i Eydehavn, mens direktører og ingeniører fikk sin «ghetto» på den idylliske og vakkert beliggende Buøya på den motsatte siden av fabrikkene. Her var det adgang forbudt for arbeidere og deres familier. En stund hadde barna på Buøya dessuten privatskole og gu-

vernanter til å passe på seg. Avskjermingen ble ytterligere styrket ved at fruene på øya ble fraktet til og fra Arendal med Nitridens egen båt når de skulle på «shopping».

Bedriftene og deres utvikling

Gjennom *Nitriden* ble Stokken fra første stund trukket inn i en karakteristisk monopolkapitalistisk utvikling.

I 1910 hadde det franske selskapet Pechiney (Compagnie de Produits Chimique et Electrometallurgique) sammen med andre franske aluminiumsprodusenter dannet Societe Generale des Nitrures (SGN), i den hensikt å skaffe seg kontroll over en ny produktionsutvikling av gjødningsstoffet ammoniumsulfat på basis av aluminiumnitrid. Denne prosessen resulterte samtidig i råstoffet aluminiumoksyd for aluminiumsproduksjon.

Da SGN sammen med Elektrokemisk dannet DNN i 1912, var det med tanke på å gjøre Eydehavn (og Tyssedal) til produsenter av nitrid innen denne kjeden av produkter. På denne bakgrunn ble DNN dannet på grunnlag av en kontrakt som satte forbud mot all produksjon av aluminium fra selskapets side. Først etter at forsøkene med produksjon av gjødning av nitrid hadde gitt et feilslått resultat – og etter at franskmennene kjøpte ut Elektrokemisk i mai 1913 – ble forbudet mot aluminiumproduksjon opphevet. DNN ble i stedet nettopp en aluminiumprodusent, under Pechiney's «absolutte kommersielle og industrielle kontroll.»³⁾

Depresjonen etter første verdenskrig satte ytterligere fart i den monopoliseringstendens som DNN fra første stund var underlagt. Verdens storselskaper foretrakk å samarbeide framfor å konkurrere hverandre i hjel. I januar 1923 inngikk Aluminium Company of America (Alcoa), The British Aluminium Company Limited (Baco) og Pechiney en avtale om at hver skulle overta en tredjedel av aksjene i DNN, og videre hver for seg levere en tredjedel av den nødvendige aluminiumsoksyd mot å overta tilsvarende andeler av produksjonen. Denne avtalen var ledd i opprettelsen av et monopol med kontroll over store deler av både verdens råvare- og avsetningsmarked, og brakte nytt liv i fabrikkene i Eydehavn og Tyssedal, som begge hadde stått stille siden 1921.

Fra 1923 til 1930 gikk driften ved Nitriden i Eydehavn kontinuerlig, inntil den som følge av den nye verdenskrise ble kraftig inn-

skrenket 1931 – 32. Først fra 1936 ble driften igjen utvidet, og foregikk sammenhengende fram til 1944.

Etter 1945 var det vesentlig mangel på arbeidskraft og elektrisk kraft som begrenset utnyttningen og eventuell utvidelse av kapasiteten for DNN. Dette medførte både modernisering og rasjonalisering særlig for Tyssedals vedkommende. I Eydehavn kjørte en i stor grad videre med det gamle produksjonsutstyret, og dette mønsteret pekte fram mot den endelige nedleggningen av Nitriden i Eydehavn i 1975. (I mellomtida hadde Pechiney i 1958 solgt sine aksjer i DNN til det engelske og det amerikanske selskapet.)

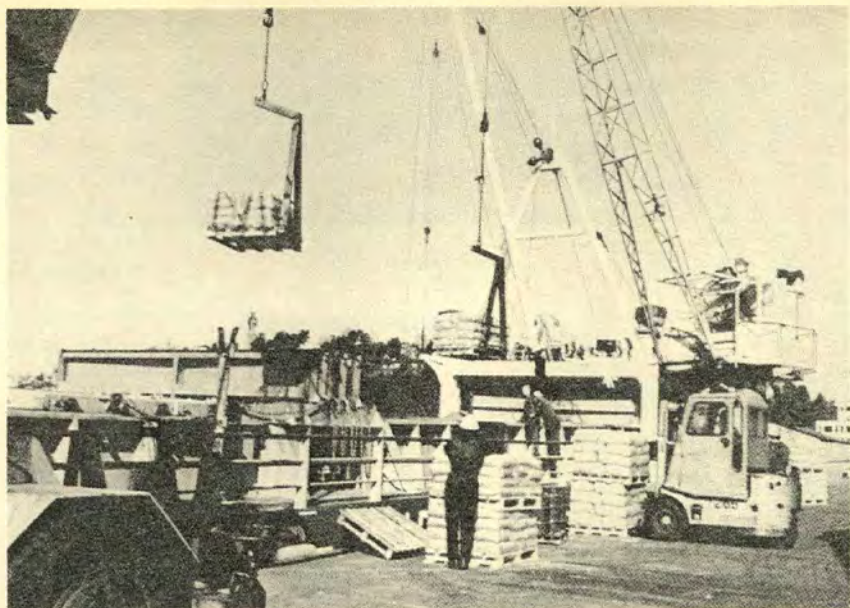
Også *Arendal Smelteverks* historie byr på karakteristiske monopolkapitalistiske trekk.

Selskapet ble stiftet i 1913 med nærmere halvparten tysk aksjekapital, resten norsk. Under første verdenskrig ble de tyske aksjene «hjemkjøpt». På bakgrunn av etterkrigsdepresjonen ble det i 1923 foretatt en reorganisering av selskapet på norsk grunnlag.

Mens DNN i stor grad ble rammet av svingningene i verdenskonjunkturerne i mellomkrigstida, innledet reorganiseringen i 1923 en så å si sammenhengende vekst i både produksjon og lønnsomhet for Arendal Smelteverk. Veksten ble skapt gjennom bl.a. en like sammenhengende kvalitetsforbedring og spesialisering, en stadig lengre drevet rasjonalisering både i form av økende arbeidsintensitet og modernisering av utstyr, og en klar og bevisst linje når det gjaldt å holde lønnsutgiftene nede. Arendal Smelteverk var blant de bedrifter som på denne måten vokste seg gjennom mellomkrigstidas kriser.

På bakgrunn av verdens overproduksjon av ferrosilicium i 20-åra gikk Arendal Smelteverk – som da også produserte dette produktet – med i et kartell, det internasjonale ferrosiliciumsyndikatet, der det ble tildelt en kvote på 2200 tonn pr. år.⁴⁾ Men fra og med 1929 gikk Smelteverket over til utelukkende å produsere Sika.

Året før, i 1928, var Smelteverkets styrkede stilling på verdensmarkedet blitt befestet ved at selskapets hardeste konkurrenter, amerikanske slipemiddelprodusenter, hadde kjøpt opp aksjene i selskapet. Siden den tid har Smelteverket vært en amerikansk-eid bedrift (fra 1928 under finansgruppen The Melltone Corporation, fra 1949 under The Carborundum Company).

Arendal Smelteverk A/S, Eydehavn i Aust-Agder. Innlasting i båt ved bedriftens kai. Arendal Smelteverk A/S produserer silisiumkarbid, «Sika», som framstilles i siktede kornstørrelser og korngrupper til slipeindustrien og den ildfaste industri. De fineste slipekorn har en størrelse på ned til tre-tusendels millimeter. Produktet har anvendelse for elektroniske og metallurgiske formål. Bedriften ble anlagt og innviet i 1913 og initiativtager var Sam Eyde.

Trass i overgangen til amerikansk eie har selskapet hele tida hatt sitt hovedkontor i Eydehavn. Her skiller Smelteverket seg fra DNN, som ledet sine to bedrifter i Eydehavn og Tyssedal fra sitt hovedkontor i Oslo, og som dermed sto fjernere fra det lokale miljøet.

Smelteverket skiller seg også ut fra DNN ved at det aldri oppsto skattetvister mellom verket og kommunen. Slike tvister var derimot et nesten årlig tilbakevendende fenomen mellom DNN og Stokken. Som del av et verdensomspennende monopol med kontroll over både råvare- og avsetningsmarkedene hadde DNN kanskje større muligheter til å forsøke å jonglere med priser, inntekter og utgifter. Likningsnemnda i Stokken ble på denne måten tvunget til å følge nitid med i den internasjonale prisutvikling.

På den andre siden var konsesjonsbetingelser stadig et stridseple mellom Smelteverket og kommunen. Dette knyttet seg særlig til det spesielt farlige arbeidsmiljøet på Smelteverket: I 1941 ble det avdekket ca. 50 tilfelle av silikose ved bedriften.

2. Unntaket Stokken

Stokken er altså på mange måter en typisk illustrasjon av industrialiseringsbølgen i de første ti-åra etter 1905.

Ser vi på de nye industristedene fra denne perioden under ett, ga de opphavet til en ny type forholdsvis militant og revolusjonært innstilt arbeiderklasse. Denne arbeiderklassen var med på å danne det sosiale grunnlaget for først den «nye» retningens seier i Arbeiderpartiet i 1918 – 19, fra 1923 også for forholdsvis sterke og levedyktige lokalavdelinger av det nye Norges kommunistiske parti, samt for en – i norsk målestokk – militant faglig-politisk tradisjon.

Dette gjelder ikke minst Odda og Tyssedal, der Nitriden i Eydehavn hadde sin søsterbedrift.

Men når vi kommer til dette politiske og faglige området, er Stokken ikke lenger noe typisk eksempel, men et utpreget unntak.

Stokkens arbeiderbevegelse har hele tida etter 1912 vært nesten fullstendig dominert av en reformistisk politisk linje og en utpreget moderat fagorganisasjon. Dette faller sammen med en uvanlig sterk dominans for arbeiderpartiet i det kommunalpolitiske bildet som helhet.

Fagorganisasjonen

Den moderne arbeiderbevegelsen fikk sin fødsel i Stokken med fagforeningen, som ble organisert på begge storbedriftene allerede i 1912 – 13. Dessverre er protokollene fra Elektrokjemisk Arbeiderforening (opprinnelig Staksnes Arbeiderforening) ved Nitriden gått tapt for hele tidsrommet fram til 1954, men det foreligger en 50-årsberetning fra 1962 basert på protokollene. Protokollene fra Eydehavn Arbeiderforening ved Arendal Smelteverk er derimot fortsatt intakt og tilgjengelige for perioden fra 1921 og fram til i dag.

Eydehavn Arbeiderforenings historie er – særlig for mellomkrigstidas vedkommende – dominert av en sterk lovlydig tradisjon og en utpreget vilje til samarbeid, samt ettergivenhet overfor bedriftsledelsen.

Mens andre lokale fagforeninger ofte er blitt utsatt for press og tvang i modererende retninger fra ledelsen i sine fagforbund, er det karakteristisk at i flere tilfeller forsøkte forbundsledelsen forgjeves å få Eydehavn Arbeiderforening til å stå fast på sine krav og ikke gi etter for Smelteverksledelsen.

Et eksempel er de lokale lønnsforhandlingene sommeren 1924. Arbeiderne sa opp plassene i den hensikt å få til mekling. Det første meklingsforslaget som framkom, ble vedtatt av foreningen, men forkastet av bedriften. Foreningen gikk da inn for å stå fast på dette forslaget i den videre mekling, og gjorde forberedelser til kamp ved å velge en streikekomite på 18 medlemmer. Deretter vedtok den likevel et nytt og dårligere meklingsforslag, men bedriften stilte seg fortsatt avvisende, og det var klart for streik fra fredag 29. august.

På tvers av alle regler og sedvaner gikk foreningsstyret på eget initiativ – umiddelbart før arbeidsstansen skulle inntre – til det som i styremøterefateret kalles en «privat konferance med selskapet». Resultatet ble utsettelse av streiken til den etterfølgende søndag kveld, samt videre forhandlinger. Klokka 10 søndag kveld vedtok foreningen med 30 mot 25 stemmer å stå fast på det siste meklingsframlegget. Men da bedriften klokka halv ett om natten kom med et nytt tilbud som ikke var på høyde med dette, ble tilbudet likevel – trass i forbundets negative innstilling – vedtatt med 41 mot 15 stemmer. «Det var dermed vedtaget at oprette ny tarif mellom Eyh. Arb. forening og Arendal Smelteverk uten forbundets vilje,» heter det i protokollen.

Typisk er det også at i flere tilfelle da foreningen forsøkte å nå fram med krav som ikke ble innfridd, ble dette ikke gjort ved hjelp av kampmidler, men ved å fremme sakene for Arbeidsretten – i full tillit til denne rettens nøytrale dømmeevne.

I 1924 ville Eydehavn Arbeiderforening for eksempel anke et krav om 100% for diskontinuerlig skiftarbeid på bededager inn for Arbeidsretten. Den samme tanke kom opp i 1925 i tilknytting til et krav om etterbetaling i form av et gratiale, og i 1928 i tilknytting til et lønnskrav for lossing. I 1932 ville foreningen at Arbeidsretten skulle behandle en tvist om malerarbeid i Mølle I, og i 1938 en tvist om lønn for anleggsarbeid.

I de aller fleste av mellomkrigsåra var bedriftsledelsen den offensive part, med stadig framstøt for rasjonalisering og lønnsnedslag.

og Eydehavn Arbeiderforening var stadig på defensiven. Et ytterliggående, men likevel slående eksempel er følgende episode fra 1931: En arbeider hadde fylt 19 år, og hadde dermed krav på full, «voksen» lønn. Men selskapet var ikke villig til å heve lønna. Da foreningen tok opp dette, svarte bedriften at arbeideren i så fall ville bli sagt opp, og foreningen lot da saken falle – med den begrunnelse at det tross alt var viktigst for vedkommende arbeider å beholde arbeidet.

Episoden forteller om en bedriftsledelse som bevisst utnyttet arbeidsledigheten til å fremme sine interesser, og om en forening som var sterkt preget av frykt for den samme arbeidsledigheten. Det dreide seg om en bedrift som ikke var rammet av krisa når det gjaldt lønnsomhet og vekst, men tvert om klarte å utnytte depresjonen til å styrke sin stilling.

Arbeidsledige som satset på å få lossejobber på Smelteverket, måtte ofte bare gå hjem igjen etter å ha ventet fra morgenen av – uten lønn. De hadde ikke muligheter til å organisere seg. Hvis de etter noen tids sysselsetting ba om å få det ansettelsesbevis som de da hadde krav på, ble de bare sagt opp, og så tatt inn igjen først noen dager etter. Dermed våget ikke folk å be om ansettelsesbevis, og Eydehavn Arbeiderforening tok ikke opp deres rettmessige krav. Arbeidsstokken var i noen grad splittet i to: I de faste, som var organisert, og «løsarbeiderne». – På pakkeriet på Nitriden praktiserte de et liknende system med stadig å ta inn nye 16-åringer, og så si dem opp når de var blitt gamle nok til å ha krav på full lønn.

Samtidig med oppdelingen i faste og «løs»-arbeidere gikk det i Eydehavn Arbeiderforening en splittelse mellom de som hadde vært ansatt i lengre tid og de som hadde vært ansatt i kortere tid på bedriften. Denne splittelsen ga seg ved gjentatte tilfeller av innskrenkninger uttrykk i at foreningsflertallet gikk inn for at nyere folk skulle sies opp, framfor at det ble rasjonert på arbeidstida. Denne begrensingen av solidariteten hadde også et geografisk tilsnitt. Solidariteten i lokalsamfunnet ble satt foran klassesolidariteten. For eksempel henstilte foreningen i tilknytning til noen oppsigelser som fant sted i 1925, til bedriften å gjeninnta oppsagte gifte menn som tilhørte Stokken kommune.

Her skilte Elektrokjemisk Arbeiderforening ved Nitriden seg

markert ut fra Eydehavn Arbeiderforening. Nitriden-foreningen gikk alltid inn for deling av arbeidet på samtlige arbeidere ved innskrenkninger. På Nitriden synes *klassemotstanden* å ha vært sterkere enn *lokalmotstanden*, i hvert fall i denne sammenheng.

En episode fra våren 1918 – den mest tilspissede i Stokkens faglig-politiske historie – synes å vise noe av den samme forskjellen mellom arbeiderne på de to bedriftene. De to foreningene ble da enige om å gå sammen om å «ta» 8-timersdag fra og med 2. mai. Men da 2. mai kom, ble arbeiderne på Nitriden aleine om å gå fra arbeidet etter 8 timer. Smelteverksarbeiderne brøt avtalen og gikk ikke hjem. Det hjalp ikke at arbeiderne fra Nitriden marsjerte til Smelteverksporten for å hente sine kamerater, der de for øvrig ble stanset av en verksmester med revolver i hånden. Bakgrunnen var at arbeiderne ved Smelteverket hadde fått løfte av direktøren om innføring av 8-timersdag fra 1. oktober, men også – som en Smelteverksarbeider har fortalt – at de var mer «pågåendes» på Nitriden, at på Smelteverket gikk det rykter om at fabrikken ville stoppe o.l.: «Me ble aldeles redde, det var trange tider den gangen.»

Etter 2. verdenskrig lot det seg aldri gjøre å få arbeiderne på Nitriden med på å innføre arbeidstidsstudier, noe det gjorde på Smelteverket. Også dette kan tyde på at blant arbeiderne på Nitriden var samarbeidsviljen fortsatt ikke fullt så sterk som på Smelteverket. Men stort sett var en militant tradisjon fraværende også på Nitriden. Bortsett fra 8-timersaksjonen i 1918, en fire måneders konflikt i 1919, og en aksjon i stekeri-avdelingen i 50-åra, var ikke Nitriden-arbeiderne i direkte kamp i løpet av hele perioden fram til 1962. (Vi ser også bort fra de landsomfattende konfliktene i LO-regi som berørte både Nitriden og Smelteverket i 1921 og 1937).

En seks måneders streik i 1919 var den eneste lokale streikekampen som ble ført av Smelteverksarbeiderne i løpet av hele perioden.

Politisk bevegelse

Stokkens politiske arbeiderbevegelse har ikke vært mer preget av revolusjonære eller militante tradisjoner enn fagbevegelsen. Fra stiftelsen i 1916 var det lokale Arbeiderparitlaget i noen år først dominert av en utpreget talsmann for den «gamle» sosialdemokratiske retningen, lensmann Guttorm Fløystad. Så overtok Nils Hjelmveit, som hadde kommet flyttende til Stokken fra Vestlandet som

ung og nybakt lærer i 1913, stillingen som den toneangivende innen Stokken Arbeiderparti. Med Hjelmtveit i spissen fulgte laget med partiet som helhet både inn i og ut av Komintern. Partilagens protokoller etterlater et inntrykk av Hjelmtveit som en tydelig representant for de partifolk som politisk sett sto nærmest den «gamle» retning, men som ikke så motsetningen til den «nye» retning med Tranmæl i spissen som så dyptgripende at den ga grunnlag for brudd. I likhet med svært mange andre lokale partilag fulgte Stokken Arbeiderparti med på ferden inn i Komintern, men fortsatte å holde en stø reformistisk kurs i lokal sammenheng.

Arbeiderpartiets hegemoni innen den lokale arbeiderbevegelsen var aldri virkelig truet. Riktig nok var Norges sosialdemokratiske arbeiderparti i stand til å stille lister ved kommunevalgene i Stokken i 1922 og 1925, og oppnådde henholdsvis 26 og 17 % av stemmene. Men samtidig hadde Arbeiderpartiet en oppslutning på henholdsvis 52 og 61 %. NSAs opptreden var i alle fall ikke et brudd med den reformistiske dominansen. Heller ikke den kjennsgjering at det ikke fantes noe NKP-lag i Stokken i løpet av hele mellomkrigstida. Den eneste perioden da NKP eksisterte i Stokken, var de fire åra fra 1945 til 1949.

Gjennom Arbeiderpartiet har reformismen hatt tilnærmet total dominans innen Stokkens arbeiderbevegelse. Denne reformismen har hele tida ligget nærmest det vi kan kalle den Nygaardsvoldske retningen, bl.a. denne retningens sosialpasifistiske og nøytralistiske profil i sikkerhets- og utenrikspolitikken, og har på disse punkter i stor grad vært i opposisjon til den rådende partilinja etter annen verdenskrig.

Kommunalsosialisme

Men Stokken Arbeiderpartis virksomhet har bare i svært liten grad angått riks- og utenrikspolitiske saker. Laget konsentrerte seg stadig nesten hundre prosent om kommunalpolitiske og andre lokale oppgaver. I hele bygdas eksistens som egen kommune, fra 1919 til 1962, hadde Arbeiderpartiet ordføreren og et nesten sammenhengende overlegent flertall i kommunestyret. Kommunestyrevedtakene ble dermed til rene ekko av vedtak som på forhånd var gjort i Arbeiderpartilaget.

Fra og med Nils Hjelmtveits første ordførerperiode, som startet i 1922, ble Stokken bygd ut som en sosialpolitisk foregangskommune og et utstillingsvindu for sosialdemokratisk kommunestyring, i hvert fall sett i forhold til resten av Aust-Agder. Det økonomiske grunnlaget for dette forelå i skatteinntektene fra de to storbedriftene og deres arbeidere. Dette grunnlaget ble utnyttet maksimalt ved en bevisst fondsopplegging i gode tider, med det formål å kunne gjennomføre framtidige reformer, hindre for sterkt skatetrykk på arbeiderne i dårlige tider, og sette kommunen i stand til ellers å møte kriser og arbeidsledighet. Kommunen hadde da også i gang omfattende nødsarbeider når det var behov for det i mellomkrigstida.

Et utpreget trekk ved Stokken Arbeiderpartis kommunalpolitiske linje som er viktig i denne sammenhengen, er dens *lokal*-solidariske orientering. Om og om igjen oppfordret Stokken kommune – på linje med Eydehavn Arbeiderforening – bedriftene til å la innenbygdsboende arbeidere gå sist ved innskrenkninger. Stadig ba kommunen fylket om først og fremst å ta inn innenbygdsboende arbeidsledige ved igangsetting av arbeider i fylkesregi.

Stokken Arbeiderparti var alltid i altoverveiende grad opptatt av å gjøre det beste ut av situasjonen innen de lokale rammer som eksisterte, og av å sikre bygdas «egne» framfor utenbygdsboende. Den politiske linja var innadvendt og lokalsolidarisk. Stokkens arbeiderbevegelse har riktig nok vært preget av en sterk elementær klassefølelse, som bl.a. er kommet til uttrykk i en alltid like overveldende oppslutning om 1. mai-feiringen. Men klassefølelsen strakte seg i mindre grad utover kommunegrensene.

Dette er et paradoksalt trekk ved en arbeiderbevegelse i en industribygd som i virkeligheten var helt avhengig av ikke bare nasjonale, men av internasjonale konjunkturer og beslutningsprosesser.

I Stokken ble det virkelig praktisert «sosialisme på norsk» – for å bruke et moderne slagord.

3. Hvorfor unntak?

Det som gjør Stokken til et unntak i forhold til liknende steder som Odda, er ikke eksistensen av sosialdemokratisk dominans. Det er styrken av denne dominansen, og det tilsvarende nesten fullsten-

dige fraværet av en revolusjonær, eller i hvert fall en mer militant retning innen arbeiderbevegelsen.

Det eneste bruddet av betydning med denne tradisjonen var DNN-arbeidernes aksjon 2. mai 1918, da dagarbeiderne «tok» 8-timersdagen. Bedriften svarte med lock-out av samtlige arbeidere, og den tok sine bestemte forholdsregler da konflikten ble løst. Flere av de ledende og mest aktive i aksjonen ble ikke gjeninntatt, men måtte finne seg nytt levebrød annet steds.

En av aksjonsdeltakerne som fortsatt lever, Oscar Engbråthen, har fortalt:

Jeg kan huske det at vi gjekk ifra ovnene med full metall, vet du. Det var'kje noe snakk om å tappe dei først eller noe sånn. Dei gjekk vi ifra. Når skiftet var slutt, så sto de med full metall og alt sammen. Og det kom ikkje igang igjen før lenge etterpå. Det var harde tider, det. Jeg husker godt det møtet de hadde før de gikk til den direkte aksjonen. Det var jo noen som var for og noen imot, vet du. Men flertallet var for at vi skulle gå til den. Det var harde karer den gangen – det var mest, kan en sei, kommunister. Det var fakta dei som dominerte der.

– Kan du huske noe om etterspillet?

– Ja, det var ikkje noe annet enn at en måtte bøye seg for alt, ta imot det de bøy, for det var ikkje noe å komme med på den måten. En kunne ikkje tinge seg te' noe.

– Hvordan reagerte dere da arbeiderne ved Smelteverket ikke gikk sammen med dere?

– Å, det var stor misnøye, men det var jo ikkje godt å gjøre noe direkte der, vet du. Men det var en splittelse der, det var ikkje gode forhold mellom de to foreningene altså.

Men hvis ikkje aksjonen var blitt iverksatt, kunne 8-timersdagen dradd ut. Så de var nokså mye foregangsmenn på Nitriden, det var flinke folk, skjønner du. Det var en Endresen som var formann den gangen, det var han som i grunnen sto for heile aksjonen. Men det var ikkje han som var så interessert i sjølve aksjonen. Det var andre. Men han måtte jo gå med på det. E' skjønner at han var moderat, han, for han sjaute med det at de skulle gå så langt. Men som foreningsformann måtte han jo også følge reglene, ellers kunne det bli farlig. Men det

var jo andre som puffa på, så flertallet blei for det. Det var jo avstemning, jeg husker godt fra det. Det var et par støkker som var temmelig radikale. Og dei andre, den alminnelige mann, dei gjekk med på det, vet du, dei mente at det herre var jo noe som var rekti' på sin måte. De tenkte ikkje på konsekvensene, på at det var farlig å gjør' det på grunn av at det var ulovlig. Det var jo møte sånn ulovlig før, i den tid.

8-timerdagen førte altså til at en kjerne av aktivister (Oscar Engbråthen kaller dem kommunister) i realiteten fikk avskjed og måtte reise fra Eydehavn. Dette kunne trekkes fram som en forklaring på den fullstendige sosialdemokratiske dominansen seinere. Og det er kanskje en del av forklaringen. Ledende personer og deres karakter har utvilsomt spilt en stor rolle for arbeiderbevegelsen og dens utvikling til forskjellige tider og under forskjellige omstendigheter.

Men noen avgjørende del av forklaringen var det neppe. Et lederskap springer alltid ut av, eller fungerer i det minste i kraft av et bestemt miljø. Hvis grunnlaget er sterkt nok, vil det være vanskelig å rykke et lederskap opp med rota. I dette tilfellet var DNN i stand til å la være å gjeninnta den aktivistiske kjernen uten at de øvrige arbeiderne motsatte seg det på noen merkbar måte, og det oppsto ikke i tida som fulgte noen ny militant retning til erstatning for de avskjedigede. Derimot ble en mann som Nils Hjelmtveit, med sin utpreget positivt byggende og reformistiske holdning, i stand til å prege arbeiderbevegelsen i Stokken i åra som fulgte, i kompaniskap med ledende fagforeningsfolk fra begge bedriftene.

En annen forklaring på Stokkens unntakskarakter kunne være mangelen på en på forhånd etablert og moderat arbeiderbevegelse, med bakgrunn i mer håndverksmessig og paternalistisk preget kapitalisme, en bevegelse som den nye arbeiderklassen kunne ha reagert på og utviklet seg i motsetning til. Men mangelen på en slik etablert bevegelse kan neppe sies å ha vært spesiell for Stokken i forhold til andre, liknende steder.

En tredje forklaring, som nok står sterkere, er mangelen på lokal politisk motsand fra andre samfunnsklasser mot arbeiderbevegelsens frammarsj. Verken kvantitativt eller kvalitativt var borgerskapet og småborgerskapet i Stokken i stand til å konkurrere med arbeiderbevegelsen, og gjorde heller ikke noe alvorlig forsøk på det.

Helt fram til 1962 var Stokken uten organiserte borgerlige partilag. Den lokale politiske makten ble overlatt til arbeiderbevegelsen. Arbeiderbevegelsens politikk ble dermed ikke utformet i noen skarp konfrontasjon med en borgerlig politisk linje, men derimot i nært samband med kommunalpolitisk makt. – Et moment i dette bildet er at den utpregede bondebygda Østre Moland, som Stokken var en del av fram til 1919, ikke forsøkte å hindre at Stokken da rev seg løs og ble etablert som egen kommune.

Men heller ikke dette er forhold som er så helt spesielle for Stokken. De kan dermed ikke sies å gi noen tilstrekkelig forklaring på det problemet som her er stilt.

Et fjerde forhold som kan trekkes inn, er den sterke kristelige innflytelsen i Stokkens arbeiderbevegelse. Det dreier seg både om et nært forhold mellom arbeiderbevegelsen og statskirken, ikke minst en frivillig organisasjon som indremisjonen, og om sterke dissentermenigheter med appell til arbeiderbefolkningen (Eben Ezer og Filadelfia-menigheten). Men dette er forhold som framfor å forklare noe, selv trenger å bli forklart sammen med den reformistiske dominansen.

En femte mulig forklaring, som også kan bidra til å forklare den spesielt sterke *lokalsolidariteten* i Stokken, er den sterke pioner-karakteren av det nye industrisamfunnet i bygda. Stokken overtok bokstavlig talt USAs rolle som et nytt hjemland for dem som kom flyttende til den nye industrien.

Men heller ikke dette var noe helt spesielt for Stokken i forhold til liknende steder. Det som derimot kan ha vært mer spesielt for Stokken, er innflytternes opplevelse av sin nye tilværelse. Dermed er vi kommet over til spørsmålet om hvordan den nye industriarbeiderbefolkningen i Stokken ble rekruttert, om fra hvor og hvilke leveforhold alle de nye innflytterne kom.

4. Storindustriens rekrutter

En av de få historiske kilder som DNN etterlot seg i Stokken ved nedleggingen av sin fabrikk i Eydehavn i 1975, var et personalarkiv bestående av kort på samtlige ansatte arbeidere fra 1913 og fram til nedleggingen.⁵⁾ Kortene gir opplysning om fødested og fødselsdato, i noen utstrekning tidligere yrkespraksis, ansettelses-

og eventuell sluttdato (og -grunn), om plassering innen bedriften, samt hjemstavn og bosted. Kortene inneholder dessuten bedriftens anmerkninger om mange av folkenes faglig-politiske holdning, særlig kort som er skrevet ut fram til begynnelsen av 20-åra.

Om arbeiderne ved Arendal Smelteverk har vi noe mer sparsomme opplysninger fra en protokoll der samtlige som var ansatt mellom 1912 og 1928, ble ført inn. Protokollen, som går under det treffende økenavnet «Livets bok», anfører bare fødested og fødselsdato, ansettelsesdato, bosted, og hjemstavn.⁶⁾

På grunnlag av dette materialet kan vi danne oss et bilde av rekrutteringen i den første perioden fra 1912 til 1928, både til den nye industriarbeiderbefolkningen i Stokken som helhet, og til de to bedriftene sett hver for seg.

Geografisk rekrutteringsmønster 1912 – 1928

Her kan vi først slå fast at det var den nærmeste omegn i Aust-Agder som i helt overveiende grad forsynte begge bedriftene med arbeidskraft. På Arendal Smelteverk kom 75,6 % av de ansatte arbeiderne mellom 1912 og 1928 fra Aust-Agder, på Nitriden 77,3 %. Fra Østlandet kom henholdsvis 9,9 % og 10,7 %, og fra utlandet 6,6 og 5,3 %. Vest-Agder, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge sto alle for under 5 % av rekrutteringen til begge bedriftene.

Ser vi på fordelingen innen Aust-Agder, leder Arendal og Holt klart på begge bedriftene. På Arendal Smelteverk var 12,1 % av arbeiderne født i Arendal, og 13,1 % var født i Holt. De tilsvarende prosenttall på Nitriden var 10,6 og 19,4. Bare 6,2 % av Smelteverksarbeiderne var født i Stokken, og 6,9 % av Nitridenarbeiderne. Lavere arbeiderinnslag som er verd å nevne fra det øvrige Aust-Agder, kom fra Dypvåg, Flosta, Froland, Gjerstad, Hisøya, Søndeled, Tromøy, Tvedestrand, Vegårdshei, Østre Moland, Øyestad og Åmli.

Det felles ved de to bedriftene er her i første omgang mer slående enn det som skiller. Dette gjelder både den sterke overvekten for Aust-Agder og de byer og bygder innen Aust-Agder som er nevnt ovenfor. Det gjelder Arendals dominans når det gjelder byrekruttering fra Aust-Agder, og Holts klare lederstilling både framfor alle andre enkeltsteder og til og med framfor andre landsdeler. Felles er også Østlandets klare andre plass blant landsdelene, og utlandets

klare plassering foran både Vest-Agder, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge. Også sett i dette perspektivet har avstanden fra Stokken til utlandet vært kortere enn til andre deler av Norge.

Den skisserte rekkefølgen gjelder ikke bare antallet ansatte arbeidere. Den gjelder også forhold som arbeidskraftens stabilitet (dvs. tendens til å bli værende på fabrikkene), og tendensen til å skaffe seg nye hjemstavn i Stokken.

Mønsteret brytes bare av at utlandet ligger foran Østlandet i andel av Smelteverksarbeidere som hadde hjemstavn i Stokken. Det var altså flere av de utenlandske Smelteverksarbeiderne som fikk seg nytt hjem i Stokken, enn de arbeiderne på verket som var født på Østlandet eller i andre landsdeler. I samme forbindelse kan en merke seg at utenlandske arbeideres andel av samtlige ansatte på Smelteverket var større enn Stokkens egen andel, og den lå ikke langt etter på Nitriden.

Blant «fremmedarbeiderne» dominerte svenskene, de utgjorde 5,2% av samtlige arbeidere på Smelteverket, 2,4% på Nitriden. Når det er tale om forskjeller mellom de to bedriftene, lå for det første utlendingenes totale antall endel høyere på Smelteverket enn på DNN. Utlendingenes andel av den mest stabile arbeidskraften lå enda klarere over på Smelteverket: Hele 10,3% av dem som leide sin arbeidskraft til Smelteverket sammenhengende fra 1912 – 19 og til 1928, var utlendinger. Også utlendingenes andel av de arbeidere som fikk hjemstavn i Stokken lå noe høyere på Smelteverket enn på Nitriden.

Andre forskjeller er bl.a. at Aust-Agders andel både av stabil arbeidskraft og av arbeidere som hadde fått hjemstavn i Stokken, var høyere på Smelteverket enn på DNN. På den andre siden var Østlandets andeler her høyere på DNN. Det var altså forholdsvis flere aust-egder og utlendinger, foruten vestlendinger, blant de stabile arbeiderne på Smelteverket, mens det var foholdsviis flere østlendinger blant disse på Nitriden.

Når det gjelder nærmere fordeling blant de arbeiderne som kom fra Aust-Agder, består den største og tilsynelatende viktigste forskjellen i at Holt hadde langt høyere andel på DNN enn på Smelteverket, både når det gjelder antall og stabile arbeidere. Til og med blant de arbeiderne som hadde hjemstavn i Stokken, lå holtingene på en høyere andel på DNN enn de som var født i Stokken selv,

med 21,1 % mot 20,8 % – mens de tilsvarende prosentandeler på Smelteverket var 12,3 mot 37,4 %: En ganske bemerkelsesverdig forskjell. Den stabile stammen av arbeidere fra Holt – ikke i liten grad med bakgrunn i den gamle og tradisjonelle jernverksbedriften Nes Verk – var utpreget på begge de nye storbedriftene på Eydehavn, men den dominerte spesielt sterkt på DNN.

Slår de forskjeller som er nevnt overfor, ut i forskjellig stabilitetsgrad på de to bedriftene? Vi kan i alle fall slå fast at det var større stabilitet og mindre utskifting i arbeidsstokken på DNN enn på Smelteverket. Men dette må ikke bare sees i sammenheng med forskjeller i geografisk og sosial rekrutteringsbasis, men også med graden og arten av produksjonsstanser, innskrenkninger og rasjonaliseringer på de to bedriftene.

Likevel kan vi påvise en høyere stabilitet hos holtingene på DNN enn hos de samme på Smelteverket. Samtidig lå stabiliteten blant holtingene på Smelteverket langt høyere enn gjennomsnittsstabiliteten på verket. Dette skulle gi grunnlag for å spekulere på om den høyere gjennomsnittsstabiliteten på DNN i hvert fall delvis kan skyldes det større innslaget av holtinger med i større eller mindre grad bakgrunn i det tidligere stabile arbeidermiljøet på Nes Verk.

Lokalsolidaritet og classesolidaritet

Det er også verdt å se nærmere på om slike forhold gir noe av forklaringen på den karakteristiske forskjellen mellom de to bedriftenes fagforeninger når det gjelder lokalsolidaritet kontra classesolidaritet.

Det skulle ikke ligge så fjernt å tenke seg at den utpregede lokalsolidariteten innen Eydehavn Arbeiderforening har en viss bakgrunn i den høyere andelen som folk født i Stokken utgjorde av den stabile arbeidskraften og ikke minst av dem med hjemstavn i Stokken, på Smelteverket enn på Nitriden. Som en ytterligere forklaring kan den forholdsvis høyere andelen av aust-egder på Smelteverket, og den forholdsvis høyere andelen av østlendinger på Nitriden, trekkes inn. Den markert høyere graden av lokal solidaritet på Smelteverket kan ha sammenheng med at arbeidsstokken her var mer lokalt sammensatt, av folk som følte vel så sterk tilknytting til familie og venner som til den samfunnsklassen de nå tilhørte på

tvers av geografiske og familiære grenser. I alle fall er det på disse punktene tale om et tydelig sammenfall når det gjelder lokalpreget rekruttering og lokal solidaritet. (Utlendingenes sterkere stilling på Smelteverket enn på DNN behøver ikke nødvendigvis stå i motsetning til en slik hypotese. Deres andel er i alle fall ikke så stor, og deres holdning kan ha vært preget av at de på en særlig markert måte hadde fått seg et nytt «hjem».)

De samme trekk ved sammensetningen av arbeidsstokken på de to bedriftene må også vurderes med tanke på andre forskjeller i holdningen i de to fagforeningene: Den noe sterkere grad av klassekampinnstilling blant arbeiderne på Nitriden, og det tilsynelatende nærmere forholdet og samarbeidet mellom ledelsen i Eydehavn Arbeiderforening og Smelteverksledelsen enn det som var tilfelle mellom de to partene på DNN. Forklaringen på disse forhold tjener antakelig også på å bli satt i sammenheng med at Smelteverket hadde sitt hovedkontor i Stokken, mens DNN fra første stund var del av et større, verdensomspennende konsern, styrt av krefter langt utenfor ikke bare Stokken, men landets grenser. På Smelteverket var makten mer personlig tilstede, på DNN var makten fremmed og upersonlig.

Etter 1928

Det har ikke vært anledning til å se nærmere på den videre utviklingen av arbeiderrekrutteringen til DNN, gjerne helt fram til nedleggingen i 1975. Men et mer løst inntrykk, som ikke er bekreftet gjennom statistisk bearbeiding av materialet, er at etter 2. verdenskrig satte rekrutteringen til DNN fra de nordlige landsdeler inn for alvor – et inntrykk som for øvrig stemmer godt overens med hele flyttemønsteret og mønsteret for rekrutteringen til svært mye av storindustrien sørpå i denne perioden. Det dreier seg om en samtidig avfolkning av jordbruk og fiskerier, om «flukten fra landsbygda», som ikke var minst utpreget nord i landet.

I dette inntrykket inngår også et bilde av en lite stabil arbeidskraft, av et stort antall som bare ble på fabrikken i Eydehavn i kort tid før de sluttet igjen.

Josef Støleffjell, en framstående Arbeiderparti-mann i Stokken som ble ovnshusbas på Nitriden i 1942, har fortalt:

- Det var for mye gjennomtrekk - bl.a. av nordlendinger
- rett etter krigen og i begynnelsen av 60-åra. Det var for mye folk som bare arbeidet for lønna. Innføring av tids- og arbeidsstudier ble aldri godtatt, selv om det gikk folk rundt med klokker i 1958 - 59.

Men med i dette bildet hører det at de nye rekruttene som kom langveisfra, etter krigen i stor grad ble ansatt på de «verste» avdelingene på Nitriden, ikke minst i ovnshuset. Den store gjennomtrekken må ikke minst sees i denne sammenheng. Derimot havnet etter krigen svært få av de nye arbeiderne som kom fra Stokken og den nærmeste omegn, i ovnshuset eller andre utsatte avdelinger.

5. Sosial bakgrunn og politisk innstilling

Ovenfor har vi vesentlig bare kunnet berøre den geografiske siden av rekrutteringen til den nye storindustrien i Eydehavn. Denne siden behøver slett ikke si alt om bakgrunnen for holdninger og forhold ellers på de to bedriftene og i arbeiderbefolkningen som helhet. Den sier i seg selv heller lite om arbeidernes sosiale bakgrunn. Personalopplysningene fra de to bedriftene gir et godt utgangspunkt for en sosial rekrutteringsundersøkelse, men en slik undersøkelse er ikke gjennomført.

På grunnlag av intervjuer og samtaler med eldre arbeidere og Stokken-folk ellers, samt andre mer eller mindre løse inntrykk, kan en likevel ane konturer av en del trekk som i hvert fall var framherskende blant de nye arbeiderne som kom fra Aust-Agder (og det var jo langt de fleste). Det dreier seg i stor grad om en bakgrunn i sesongpreget sysselsetting i jordbruk, skogbruk og sagbruk, og dels i anleggsvirksomhet og nedadgående tradisjonell industri som Nes Verk med en utstrakt mangel på mulighet til fast arbeid, til en lønn en kunne leve av. Det er tale om en overskuddsbefolkning av mer eller mindre eiendomsløse arbeidsfolk, som var blitt personlig skaltet og valtet med av bønder og andre individuelle arbeidsherrer. Tidligere hadde de i stor grad måttet forsøke å komme seg over til Amerika for å skaffe seg levebrød. Nå ble Eydehavn et nytt Amerika.

For det store flertallet av Eydehavnsarbeidere var samtidig ve- gen tilbake til opprinnelige hjemsteder og slektninger ikke lenger enn at de kunne opprettholde forbindelse med sitt gamle miljø. De var dermed ikke helt «rykket opp med rota», ikke helt «hjemløse» i denne forstand.

Samtidig opplevde de ikke den nye tilværelsen som industrielle proletarer som noe trinn nedover på samfunnstigen. De opplevde snarere fast arbeid og inntekt, og løsrivelse fra å være avhengig av enkeltpersoners godtykke, som en personlig frigjøring og et stort materielt framskritt.

Elementære rettigheter kunne de nå dessuten få sikret gjennom kollektiv organisering sammen med kamerater som de daglig arbeidet side om side med.

Trass i helseskadelig slit i røyk og varme fortonet Eydehavn seg som ei øy full av framtidshåp, i et hav av usikkerhet ellers i Aust-Agder. Eydehavn var et slags nybyggingsamfunn, der folk hadde følelsen av at de med forholdsvis stor grad av frihet sammen kunne bygge seg en ny og bedre tilværelse, uten å bli hindret av politiske motstandere, og som i denne forstand kalte på lokalt samhold og samarbeid – framfor klassekamp basert på solidaritet ut over bygdegrensene.

Vi mangler sammenlignbare undersøkelser av flere av de nye industristedene som ble til i samme tidsrom som Eydehavn. Men det er mulig at den nye industriarbeiderbefolkningen f.eks. i Odda hadde bakgrunn i et mer jevnt og selveiende bonde- og fiskerisamfunn på Vestlandet, med den tilsynelatende personlige frihet som slik selvstendig næringsvirksomhet gir. Disse opplevde kanskje den nye industritilværelsen som en forverring og en innskrenkning i frihet, i motsetning til svært mange av dem som kom til Eydehavn. Kanskje derfor ble de mer «opprørske»?

Eller var andre industristeder mer preget av fjernrekruttering, og av folk som ikke i så stor grad var førstegangs moderne industriarbeidere?

«Tilfellet» Eydehavn gir ikke minst utgangspunkt for slike spørsmål, og for de undersøkelser som må til for å svare på dem.

Noter

1. Innholdet i ovenstående artikkel er nærmere kildebelagt, utdypet og drøftet i bygdeboka «Trekk av Stokkens historie ca. 1600 – 1962.» som forfatteren skrev på oppdrag av Moland kommune i tidsrommet mars 1978 – juni 1980. Boka er i skrivende stund fortsatt under trykking, og ventes å foreligge høsten 1981.
2. Først med Søderberg-elektroden – som det i Elektrokemisk regi først ble eksperimentert med på Arendal Smelteverk, så forelå ferdig uteksperimentert på Fiskaa Verk i 1918 – kunne norsk jernindustri for alvor gjenreises.
3. Jfr. brev i *Det norske Nitridaktieselskap 1912 – 1962*, (Oslo 1962) s. 36.
4. Kvoteretten ble etterpå solgt til Fiskaa Verk.
5. Arkivet befinner seg nå hos Eydehavn Industrier, som for tida driver virksomhet på DNNs tidligere fabrikkområde.
6. «Livets bok» befinner seg i Arendal Smelteverks arkiv. Som en kuriositet kan nevnes at i boka finner vi bl.a. seinere statsminister Oscar Torps navn. Han sluttet imidlertid etter kort tid i 1913. Bedriftens kartotek over samtlige arbeidere fram til i dag var selskapet ikke villig til å gjøre tilgjengelig.